عنوان: بررسی تحول انتظارات اجتماعی از والدین در تربیت کودک

استاد راهنما: خانم فاطمه غلامی

نویسندگان: محدثه محمدی، فاطمه احمدی

مدرسه علمیه امام خمینی رحمة الله علیه کرمانشاه

چکیده

تحول در انتظارات اجتماعی از والدین، یکی از نمودهای بارز تغییرات فرهنگی و اجتماعی در عصر حاضر است که به‌طور مستقیم بر شیوه‌های تربیت کودک اثر می‌گذارد. این مقاله با هدف بررسی روند تاریخی و معاصر این تحولات، به تحلیل ابعاد مفهومی، دینی، حقوقی و روان‌شناختی تربیت کودک می‌پردازد. روش تحقیق، تحلیلی-توصیفی با بهره‌گیری از منابع نظری داخلی و خارجی در حوزه‌های علوم تربیتی، جامعه‌شناسی و روان‌شناسی رشد است. یافته‌ها نشان می‌دهد که انتظارات از والدین، از الگوی سنتی مبتنی بر اقتدار و تامین نیازهای مادی، به نقشی پیچیده‌تر شامل حمایت عاطفی، آموزش مهارت‌های زندگی، ارتقاء سلامت روانی و به‌روزرسانی دانش تربیتی تغییر یافته است. با وجود پیامدهای مثبت این تحول، مانند پرورش استقلال، خلاقیت و خودکارآمدی در کودک، چالش‌هایی چون فقدان مرزهای تربیتی یا فشارهای روانی بر والدین نیز مطرح است. در نتیجه، تعادل میان آزادی و هدایت آگاهانه و نیز طراحی ساختارهای حمایتی برای توانمندسازی والدین، ضرورتی انکارناپذیر در پاسخ به انتظارات تربیتی جدید به‌شمار می‌آید.

کلیدواژه: اجتماع، انتظارات، تربیت، کودک، والدین.

مقدمه

تحولات گسترده فرهنگی، اجتماعی و فناورانه در دهه‌های اخیر، ساختار خانواده و نقش والدین را به‌طور بنیادین دستخوش تغییر کرده است. در گذشته، والدین اغلب به‌عنوان مرجع اقتدار و تأمین‌کننده نیازهای مادی فرزندان شناخته می‌شدند؛ اما در عصر حاضر، جامعه از آنان نقش‌هایی پیچیده‌تر همچون حمایت عاطفی، آموزش مهارت‌های زندگی، مراقبت از سلامت روانی فرزندان و به‌روزرسانی مستمر دانش تربیتی انتظار دارد. این دگرگونی در انتظارات اجتماعی، نه‌تنها چالش‌های تازه‌ای برای والدین به‌وجود آورده بلکه ضرورت بازاندیشی در مبانی نظری، کارکردها و سبک‌های تربیتی را نیز مطرح ساخته است.

اهمیت بررسی این موضوع از آن‌روست که شناخت علمی و دقیق این تحولات می‌تواند به تبیین سازوکارهای موثر در بهبود کیفیت تربیت کودک، ارتقاء سلامت روان خانواده و توسعه سرمایه اجتماعی منجر شود. چنانچه والدین بدون آمادگی و دانش کافی با این انتظارات مواجه شوند، ممکن است با احساس ناکارآمدی، اضطراب تربیتی و ناتوانی در ایجاد تعادل میان آزادی و هدایت مواجه شوند؛ مسائلی که مستقیماً بر رشد شخصیتی و اجتماعی کودکان اثرگذار خواهد بود.

پژوهش حاضر با رویکردی موردی و مصداقی به بررسی تحول انتظارات اجتماعی از والدین در تربیت کودک می‌پردازد. هدف اصلی این مطالعه تحلیل عمیق و دقیق نمونه‌های مشخص از تغییرات نقش‌ها و وظایف والدین در بسترهای اجتماعی، فرهنگی و روان‌شناختی است تا از این طریق، ابعاد مختلف این تحول به‌صورت ملموس‌تر و کاربردی‌تر تبیین شود.

در این راستا، پرسش‌های اصلی پژوهش عبارت‌اند از: چه عوامل اجتماعی، فرهنگی و روان‌شناختی در شکل‌گیری و تحول انتظارات از والدین نقش داشته‌اند؟ الگوهای سنتی و مدرن تربیت کودک چه تفاوت‌هایی دارند و هر یک چه پیامدهایی را به‌دنبال داشته‌اند؟ نقش والدین در تربیت عاطفی، شناختی و اجتماعی فرزندان در پرتو این انتظارات چگونه بازتعریف شده است؟ و سرانجام، چه چالش‌ها و فرصت‌هایی در پاسخ‌گویی به این انتظارات متحول‌شده برای والدین امروز وجود دارد؟

برخلاف بسیاری از پژوهش‌های کلی و نظری، این مطالعه با تمرکز بر نمونه‌های مشخص و مصداقی، تلاش می‌کند تصویری روشن‌تر و عملی‌تر از چگونگی تاثیرگذاری تحولات اجتماعی بر نقش والدین ارائه دهد و راهکارهای کاربردی‌تری برای مواجهه والدین با این تغییرات ارائه کند.

۱. تبیین مفاهیم

۱.۱ انتظارات اجتماعی

تحولات اجتماعی و فرهنگی در گذر نسل‌ها، نه‌تنها شیوه‌های زیست روزمره، بلکه الگوهای روان‌شناختی و مسیر رشد افراد را دگرگون می‌سازد. نوگارتن برای توضیح این پدیده، مفهوم «زمان‌بندی اجتماعی» یا «انتظارات اجتماعی از بزرگسالان» را مطرح کرده است. بر اساس این نظریه، هر جامعه نوعی تقویم فرهنگی برای رخدادهای مهم زندگی از قبیل ازدواج، فرزندآوری، آغاز اشتغال، خرید خانه و بازنشستگی تعیین می‌کند. این چارچوب زمانی به‌منزله یک نظام مرجع عمل کرده و بر هویت، شخصیت و سلامت روانی افراد اثر می‌گذارد (Neugarten, 1984).

پژوهش‌ها نشان می‌دهد پایبندی به زمان‌بندی اجتماعی در اوایل بزرگسالی (۲۰ تا ۴۰ سالگی) با افزایش احساس امنیت، انسجام روانی و مشارکت اجتماعی همراه است. چنین انطباقی به فرد امکان می‌دهد مهارت‌های فردی خود را توسعه داده، شبکه‌های اجتماعی پایدارتری شکل دهد و سطح خودآگاهی بیشتری تجربه کند (Elder, 1998). در مقابل، فاصله گرفتن از این الگوها – برای نمونه تأخیر در ازدواج یا اشتغال – می‌تواند موجب بروز اضطراب، افسردگی و احساس ناکامی گردد (Settersten & Hagestad, 1996).

هرچند در دهه‌های اخیر انعطاف‌پذیری بیشتری در تعریف سن مناسب برای رویدادهای مهم زندگی به‌وجود آمده و دامنه زمانی این رویدادها گسترده‌تر شده است، شواهد نشان می‌دهد بسیاری از بزرگسالان همچنان هنگام عقب‌ماندن از «ساعت اجتماعی» فشار روانی قابل توجهی تجربه می‌کنند. در این میان، انتظارات اجتماعی بر اساس جنسیت نیز متفاوت است؛ زنان اغلب بر اساس ازدواج و ایفای نقش مادری سنجیده می‌شوند، در حالی‌که مردان بیشتر با موفقیت شغلی و پیشرفت حرفه‌ای تعریف می‌گردند. این الگوها اگرچه به‌تدریج در حال بازتعریف هستند، اما همچنان به‌عنوان منبعی مهم در تحول شخصیت بزرگسالی عمل می‌کنند.

تربیت کودک

واژه «تربیت» در لغت از ریشه «رَبا» به معنای رشد، زیادت و نمو گرفته شده است. ابن‌منظور در لسان‌العرب تصریح می‌کند: «ربا الشیء یربو ربواً و رباءً، ای زاد و نما»؛ یعنی چیزی افزایش یافت و بالندگی پیدا کرد (ابن‌منظور، 1414ق، ج14، ص 293). از سوی دیگر، برخی لغویان آن را مشتق از «رَبّ» می‌دانند؛ واژه‌ای که معانی مالک، سرپرست، پروردگار و مربّی را در خود دارد. از همین رو، تعبیر «رَبَّ ولده» در متون عربی به معنای تربیت نیکوی فرزند و انجام وظایف سرپرستی به‌گونه‌ای شایسته است (جوهری، 1407ق، ج2، ص 622).

با توجه به این ریشه‌ها، تربیت در اصطلاح به فرایندی اطلاق می‌شود که در آن مربی، با گزینش رفتار و گفتار مناسب و فراهم آوردن شرایط بیرونی و درونی لازم، زمینه شکوفایی استعدادهای فرد را در ابعاد جسمی، روانی، اخلاقی و عقلانی فراهم می‌کند و او را به‌سوی کمال مطلوب سوق می‌دهد (مطهری، 1382، ص 35).

۲.۱ تربیت کودک

تربیت کودک به معنای خاص، پرورش ابعاد روحی و اخلاقی فرزند توسط والدین یا مربیان است؛ به‌گونه‌ای که جسم، جان، عقل و دانش او رشد یابد و آن‌چه مصلحت دنیوی و اخروی اوست تحقق پیدا کند.
در منابع دینی نیز این معنا مورد تأکید قرار گرفته است. قرآن کریم در آیه «وَقُل رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا» (اسراء: 24) به نقش تربیتی والدین اشاره کرده و فرزندان را به دعا برای پدر و مادر دعوت می‌کند. مفسران تصریح کرده‌اند که واژه «رَبَّياني» دلالت بر پرورش همه‌جانبه جسمی و روحی کودک دارد (طباطبایی، 1417ق، ج13، ص 88). همچنین از واژه «اِرحمهما» می‌توان دریافت که اساس تربیت باید مبتنی بر محبت و دلسوزی باشد، و از «رَبَّياني» ضرورت سپاسگزاری و قدردانی فرزندان نسبت به زحمات والدین برداشت می‌شود (طبرسی، 1372، ج6، ص 408).
در فقه اسلامی، اصطلاح مستقلی برای «تربیت» کمتر به چشم می‌خورد و غالباً همان معنای لغوی آن مدنظر است. به همین جهت، زنی که کودک را شیر می‌دهد و در کنار آن وظیفه نگهداری و پرورش جسمی و روحی او را انجام می‌دهد «مربّیه» نامیده شده است (شهید ثانی، 1410ق، ج8، ص 370). فقها حضانت را نیز هم‌معنای تربیت دانسته‌اند و آن را «ولایت و اختیاری برای سرپرستی و پرورش کودک» تعریف کرده‌اند (نجفی، 1981م، ج31، ص 291). برخی دیگر نیز فایده اصلی حضانت را تربیت دانسته‌اند نه صرف نگهداری (حلی، 1417ق، ج3، ص 225).
در حقوق مدنی نیز «تربیت» عموماً به معنای پرورش اخلاقی، اجتماعی و آموزشی اطفال به کار می‌رود. به گفته یکی از حقوقدانان: «تربیت طفل عبارت است از آموزش آداب اجتماعی و اخلاق متناسب با محیط خانوادگی، و همچنین فراهم آوردن امکان یادگیری علم یا حرفه‌ای که بتواند در آینده با کسب درآمد کافی زندگی خود را اداره کند» (کاتوزیان، 1376، ص 212). این تعریف نشان می‌دهد که در حقوق، تربیت هم جنبه اخلاقی و هم جنبه آموزشی و حرفه‌ای را در بر می‌گیرد و در واقع پیوندی میان تربیت و تعلیم برقرار می‌سازد.

۲. تحول انتظارات از والدین: عوامل و ابعاد

در گذشته، نقش والدین بیشتر تأمین نیازهای مادی و اعمال اقتدار بود، اما امروزه با تغییرات فرهنگی، اجتماعی، روان‌شناختی و فناوری، نقش والدین به حمایت عاطفی، تربیت روانی-اجتماعی و آموزش مهارت‌های زندگی تغییر یافته است.

در جوامع سنتی، فرمان‌برداری بدون چون‌وچرا از والدین رایج بود، ولی اکنون ارزش‌هایی چون استقلال، گفت‌وگو و مشارکت اهمیت یافته‌اند. همچنین با گسترش فناوری، فرزندان آگاه‌تر شده‌اند و انتظار دارند والدین نیز سطح دانش خود را افزایش دهند و راهنمای آن‌ها در استفاده صحیح از فناوری باشند.

از منظر روان‌شناسی تربیتی نیز، سبک‌های سخت‌گیرانه گذشته جای خود را به شیوه‌های مشارکتی و دموکراتیک داده‌اند که بر همدلی، گفتگو و احترام متقابل تأکید دارند. همچنین، والدین امروزی باید به سلامت روانی فرزندان توجه کرده و مهارت‌های فردی مانند مدیریت استرس و خودآگاهی را به آن‌ها آموزش دهند.

در نتیجه، نقش والدین امروزی پیچیده‌تر و چندبعدی‌تر شده و نیازمند آموزش، آگاهی و سازگاری با شرایط نوین زندگی است.

۱.۲ ریشه‌های تاریخی تحول انتظارات از والدین

در طول تاریخ، انتظارات از والدین همواره تحت تأثیر عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دستخوش تغییر شده‌اند. در جوامع پیشامدرن، نقش والدین بیشتر بر تأمین بقا و تربیت اخلاقی فرزندان متمرکز بود. والدین موظف بودند نیازهای اولیه‌ای چون غذا، سرپناه و امنیت را فراهم کنند و در کنار آن، آموزش ارزش‌های اخلاقی، دینی و اجتماعی را نیز بر عهده داشتند. این وظایف معمولاً با توجه به جنسیت و جایگاه اجتماعی فرزندان تعیین می‌شد و هدف آن آماده‌سازی کودکان برای ایفای نقش‌های مشخص در جامعه بود (Curran & Hill, 2022, p. 110).

با آغاز دوران مدرنیزاسیون و تحولات ناشی از انقلاب صنعتی، ساختار خانواده و انتظارات از والدین دگرگون شد. گسترش شهرنشینی، افزایش سطح سواد و شکل‌گیری نظام آموزش رسمی، موجب شد والدین بیش از پیش

بین‌المللی حقوق کودکان و زنان، افزایش نقش نهادهای مدنی در لابی‌گری برای تغییر قوانین و همچنین تأثیر فضای مجازی بر افکار عمومی و روند قانون‌گذاری همراه است (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۴۰۰، ص ۸۸).

نتیجه گیری

یافته‌های پژوهش نشان داد که انتظارات اجتماعی از والدین در تربیت کودک طی دهه‌های اخیر دستخوش تغییرات اساسی شده است؛ از رویکردهای اقتدارگرایانه و کنترل‌محور به سمت سبک‌های تربیتی دموکراتیک و حمایت‌گرایانه گرایش یافته است. این تحول متاثر از عوامل فرهنگی، اجتماعی و فناوری‌های نوین است که نقش والدین را از تامین صرف نیازهای مادی به حمایت عاطفی، آموزش مهارت‌های زندگی و توجه به سلامت روانی فرزندان تغییر داده است. همچنین، پژوهش تأکید کرد که تعادل میان آزادی و هدایت آگاهانه والدین، به ویژه از طریق سبک تربیتی مقتدرانه، نقش کلیدی در پرورش کودکان خلاق، مسئولیت‌پذیر و با سلامت روان دارد. اما فشارهای روانی ناشی از انتظارات اجتماعی بیش از حد می‌تواند بر کیفیت فرآیند تربیت تأثیر منفی بگذارد.

با توجه به نتایج به‌دست آمده، پژوهش‌های آتی می‌تواند به بررسی ابعاد فرهنگی و منطقه‌ای تفاوت‌های انتظارات اجتماعی از والدین بپردازد و نقش متغیرهای میانجی مانند سطح تحصیلات، وضعیت اقتصادی و ساختار خانواده را مورد تحلیل دقیق‌تر قرار دهد. همچنین، طراحی و ارزیابی برنامه‌های آموزشی و حمایتی والدین با رویکرد علمی و مبتنی بر شواهد، جهت تسهیل تطابق والدین با انتظارات نوین، می‌تواند گامی موثر در بهبود کیفیت تربیت کودک و سلامت روان خانواده‌ها باشد.

منابع

منابع فارسی

کتاب‌ها:

1. احمدی، سید احمد؛ فرزندپروری در عصر دیجیتال: چالش‌ها و فرصت‌ها؛ تهران: انتشارات روان، ۱۳۹۹.
2. امانی، رضا؛ مشارکت اولیا در امور مدرسه: چالش‌ها و راهکارها؛ تهران: انتشارات مدرسه، ۱۳۹۵.
3. ذکاوتی، علی؛ اقتصاد آموزش و پرورش در ایران: بررسی هزینه‌های خانوار؛ تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۹۸.
4. شرفی، محمدرضا؛ مهارت‌های زندگی خانوادگی؛ تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان، ۱۴۰۱.
5. صافی، احمد؛ مدیریت و رهبری آموزشی؛ تهران: انتشارات روان، ۱۳۹۷.
6. قانون حمایت از اطفال و نوجوانان؛ مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹.
7. محمدی، مجید؛ تحولات حقوق خانواده در ایران؛ تهران: انتشارات اطلاعات، ۱۳۹۸.
8. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی؛ سند تحول بنیادین آموزش و پرورش: مبانی نظری؛ تهران: انتشارات مدرسه، ۱۴۰۰.
9. سیف نراقی، مریم و نادری، عزت‌الله؛ روانشناسی و آموزش کودکان استثنایی؛ تهران: انتشارات ارسباران، ۱۳۹۰.

مقالات:

1. عبدی، رضا؛ فرهمند، مهناز و رضایی، امید؛ «نقش خانواده در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی دانش‌آموزان»؛ فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، ۱۵(۵۴)، ۱۳۹۹.
2. فتحی، شهرام؛ «تاب‌آوری در کودکان: نظریه و کاربرد»؛ فصلنامه روانشناسی تربیتی، ۱۷(۵۸)، ۱۴۰۰.

فهرست منابع لاتین

کتاب‌ها:

1. boyd, danah; It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens; Yale

.University Press, 2014
Clark, Lynn Schofield; The Parent App: Understanding Families in the Digital Age; .2
.Oxford University Press, 2013
Cooper, Marianne; Cut Adrift: Families in Insecure Times; University of California .3
.Press, 2014
Lareau, Annette; Unequal Childhoods: Class, Race, and Family Life; University of .4
.California Press, 2003
Livingstone, Sonia & Blum-Ross, Alicia; Parenting for a Digital Future: How Hopes .5
.and Fears about Technology Shape Children's Lives; Oxford University Press, 2020
Nelson, Margaret K.; Parenting Out of Control: Anxious Parents in Uncertain Times; .6
.New York University Press, 2010

مقالات:

Curran, Thomas & Hill, Andrew P.; «Young people's perceptions of their parents' .1
؛«expectations and criticism are increasing over time: Implications for perfectionism
.Psychological Bulletin, 148(1-2), 2022
Kornrich, Sabino & Furstenberg, Frank; «Investing in Children: Changes in Parental .2
.Demography, 50(1), 2013 ؛«Spending on Children, 1972–2007
؛«Patterson, Charlotte J.; «Parents' sexual orientation and children's development .3
.Child Development Perspectives, 11(1), 2017

منابع الکترونیک (وب‌سایت):

Blum-Ross, Alicia & Livingstone, Sonia; «The family in the digital age: Young .1
LSE Research Online, 2018. Retrieved from ؛«people negotiating their lives online
/http://eprints.lse.ac.uk
The New York ؛«Miller, Claire Cain; «The Relentlessness of Modern Parenting .2

Times, 2019. Retrieved from https://www.nytimes.com/2019/12/25/upshot/the-relentlessness-of-modern-parenting.html